

MAGASINET

for kultur og debatt

Den pansrede neve

BØKER

Per Ole Johansen:
Samfunnets pansrede
neve.
Statspoliti og overvåking
1918-41
Gyldendal

I 1987 kom Nils Johan Ringdal ut med «Mel-lom barken og veden. Politiet under okkupa-sjonen». Boka var resul-tatet av Ringdals oppdragsforskning fra Justisdepartementet om te-maet. Tittelen på boka illustrer bokas hovedkonklusjon: Norsk politi var ikke noe enty-dig redskap for okkupa-sjonsmakta. Det var nærmest «verken eller». Konklusjonen står i strid med den vanlige oppfatningen (1). Reint logisk er den urimelig. Ingen volds-makt på tyske bajonetter kunne tjene andre interesser. Erfaringsmessig var det åpenbart for alle som kom i konflikt med politiet at de kom i konflikt med tyske interesser, hvis saka hadde betydning for de nye herrer.

Den som har levert det viktigste innlegget mot Ringdals politi-analyse er Per Ole Johansen med «Samfunnets pansrede neve», med undertittel «Statspoliti og ekstraordinær overvåking 1918-41», som kom for ett år siden.

STAPO – Opprørspolitiet

Statspoliti – STAPO – i sin nye form, blei startet i 1932, etter at det «gamle» statspoliti var blitt banket opp under lock-outen på Menstad året før, og Hydros streikebrytere var blitt reddet av militære. Justisdepartementet ønsket et opprørspoliti, som kunne reise rundt i landet for å gripe inn overfor det departementet kalte «optøier og ondsindede urolighe-der».

Grunnstammen til det nye politiet blei hentet fra rusdrik-kpolitiet, og organisasjonsfor-men var omtrent som den beredskapstroppen har idag. Alt politi var kommunalt, så den nye troppen fikk fort en viss prestisje. Utstyret var av mil-itært snitt, med blanke skaf-testøvler og bandolær, med stålhjelm på toppen. Ironisk nok var maskinpistolene innført for disse statsvektene, et praktisk våpen som landets in-vasjonsforsvar ennå ikke had-de blitt betrodde i 1940. De skul-le riktignok bare slåss mot ytre fiender. Nå kom ikke dette til å bli noe problem i 1940. For disse farlige våpnene passet politi-et godt på, slik at de ikke kom på avveie 9.april. Administra-sjonsrådet sørget for at de blei stilt under forsvarlig tysk kom-mando sammen med sine bruke-re.

Statspoliti blei en varm potet, – særlig for DNA, etter stadig å ha blitt brukt mot strei-ker for arbeidsgiverne, og for å trakassere arbeiderbevegelsen. Lederne så sine idealer i tysk politi, og pleiet sine for-bindelser i Tyskland godt. For dem var Statspoliti vernet mot revolusjonen. Det kom ikke som noen overraskelse at lederne av korpset, Carl Bern-hard Askvig og Jonas Lie, blei to av okkupasjonstidens farligste overløpere. Da arbeiderpartiet overtok regjeringsmak-ta i 1935 og Trygve Lie blei Statspolitiet sjef (som justis-minister), kunne man ikke i det åpne fortsette som før. Statspoli-tiet var hatet i arbeiderbevegelsen. Løsningen blei å gjøre alt politi statlig, samt å omdøpe Statspoliti til Utrykningspoli-tiet. Forøvrig var oppgavene som opprørspoliti uendret, og protestene fra datidas Thorleif Vika (Lie og Askvig) blei stop-pet ved at styrken blei økt fra 70 til 270 mann.

I 1937 kom det også fart i den politiske overvåkingen av kommunistene, under politi-mester Welhaven i Oslo este overvåkingsentralen opp. Det var etablert et internasjonalt politisamarbeide med tysk og skandinavisk politi, med viktigste formål å knekke Komin-terns sabotasjeorganisasjon (Wollweber-organisasjonen), og å overvåke tyske flyktninger. Denne organisasjonen sabo-terte fasciststatenes skipstra-fikk, og særlig under borgerk-rigen i Spania blei det viktig å rive den opp for å sikre krigsle-veransene til Franco.

Kartlegging og razzia

Så tidlig som i 1933 sendte norsk politi ut etterlysninger over kommunister som var et-tersøkt av tysk politi. Det var altså i god tradisjon at politiet under DNAs styre fortsatte dette samarbeidet. I slutten av 1937 blei redaksjonslokalene til NKPs avis Arbeideren ende-vent, noen få dager seinere skjedde det samme i lokalene til Klassekampen og partikon-torene til NKP, alt under på-skudd å stoppe vervearbeidet for frivillige til Spania.

Om det var den virkelige grunnen, – så var det ille nok. Det var den samme regjering-est som et år seinere nærmest oppfordret til verving til vinter-krigen i Finland, og godtok et vervingskontor som i virkelig-heten var et underkontor under generalstaben. I razziaene tok politiet med seg alt arkivmate-riale, abonnementslister til Ar-beideren og Klassekampen og bygde ut kommunistarkiver. Intensiv brev- og telefonkon-troll ga mer materiale. Politiet sto også for direkte infiltra-sjon, som iallfall i ett tilfelle

førte til tiltale og dom mot en kommunist.

På vinteren 1940 blei plane ne om å internere norske kom-munister i «konsentrasjonslei-re» drøftet på sen tralt hold i de angjeldene departementene. I februar opplyste Welhaven at det av sikkerhetshensyn kunne bli aktuelt å internere «visse personer»: «På grunn av den ekstraordinære og forhåpent-ligvis midlertidig karakter som denne internering vil få, tror jeg der bør overveies å ar-rangere den som 'konsentra-sjonsleir' fortrinnsvis under militær kommando. Under-bringelsesmåten får da søkes i

braker, telt el. lign. under hensyn til årstiden. Særlige fo-ranstaltninger med hensyn til å skaffe fangene beskjefteigelse o.lign må da komme i annen rekke.» (s174-175) Justisdepar-tementet henvendte seg til overvåkingspoliti om saken 5.mars, og ba om opplysning om hvor mange man skulle in-ternere. På det tidspunktet sto det ca. 15 000 i overvåkingsar-kivene, de aller fleste av dem var kommunister eller andre «upålitelige» på venstresida. Men så kom altså krigen. Planene om å ta kommunistene blei iverksatt 16.august 1940 - og da ga tyskerne ordrene.

Den nye tid – også for politiet

Per Ole Johansen påviser at det var en egen logikk i det at poli-tiet i sin alminnelighet, og sær-lig den delen som daglig hadde som oppgave å passe på indre fiender på venstresida, uten så mange problemer fortsatte med det etter 9. april 1940. De hadde hatt som viktig oppgave i flere år å kjempe mot kommu-nister o.l. ved aksjoner og over-våking. Den nye staten ga dem muligheter som aldri før til å fortsette med dette. Det gjaldt enkeltpersoner og hele etater i politiet. Ledende politifolk og embetsmenn fra DNA-perio-den 1935-40 sklei inn som le-derne under okkupasjonen. Et-terretningsoffiseren K. A. Mar-tinsen som hadde overvåket kommunistene i Finnmark i 1940 sammen med Jonas Lie fra UP, blei sjef for Statspoliti under tyskerne. Lie blei politi-minister, osv. 40 prosent av tje-nestemennene og 60 prosent av embetsmennene som var i politiet ved krigsutbruddet gikk inn i NS.

I Oslo var andelen i UP 80 prosent. Det var en ny tid, nær-mest ubegrensede midler stilte den til rådighet for kommunist-jakt. Selvsagt var det politifolk som samarbeidet med motstan-den, og det var illegale mot-standsgrupper blant politifolk. Men det var unntakene. Det var norske politifolk som ar-resterte jødene og sendte dem i døden. Det var norske poli-tifolk som lå på grensa for å ta flyktninger. Som jobbet for å rive opp motstandsbevegelsen. I nært samarbeide med Gesta-po og det tyske sikkerhetspoli-tiet, selvfølgelig.

Hva skjedde med arkivene?

Arkivene til overvåkingssen-tralen blei ifølge SIPO fraktet opp i Østerdalen etter 9.april, og ødelagt der noen måneder seinere. Dette har imidlertid aldri blitt dokumentert. Deri-mot hadde Jonas Lie også med seg et arkiv i Finnmark vinteren 1940. Dette arkivet kom i hen-dene til Abwehr – den tyske mi-litære etterretning allerede sommeren 1940. Jonas Lie, mannen som hadde ansvaret for arkivet, meldte seg til tje-neste for tyskerne etter feltto-get. Da hadde han fått jobb som inspektør i justisdepar-teamentet under Administra-sjonsrådet, med spesielt ansvar for politisk overvåking. Noe av det første han gjorde var å be-ordre Abwehr – ved hjelp av tysk sikkerhetspoliti – til å sen-de arkivet fra Finnmark til Oslo. Forberedelsene var klare for aksjon.

16.august 1940 slo tyskerne til. Norske kommunister blei arrestert over hele landet, av

tysk og norsk politi i felles-skap. Hovedkvarteret til NKP blei endevendt, og de himmel-falne tyske politifolkene kunne registrere at alle arkiver var inntakt. Det var bare å laste inn alle opplysninger. Enda mere himmelfalne blei de da de kom til Arbeideren. Her fikk de ord-nede abonnementslister på samtlige abonnenter – mellom 2000 og 3000.

Hos en ledede kommunist i Oslo fant man komplett med-lemarkiv for Oslo og Akershus NKP, med 450 navn. Medlemslister fra Hedmark, Vestfold og Telemark var «litt av en fangst». Så kontaktet det norske politiet Narvesen, og fikk oppgitt alle kontakter for distribusjonen av Arbeideren gjennom Narvesen. Så, 24.august sendte Lie ut skriv til alle landets politikamre, og ba om inn melding over samtlige kommunister med sympaitisør-er. De lokale overvåkingskar-totek blei supplert med nytt materiale, og innmeldingen til Justisdepartementet hadde Lie og tyskerne all grunn til å være fornøyd med. Tysk sikker-hetspoliti, Gestapo og norsk politi hadde fått et utmerket redskap for å føre krigen mot kommunistene, som under hele krigen var prioriterte høy-ere enn andre fiender av «den nye tid» i Norge. Arkivet finns fortsatt, og av det kan vi se at «kommunist» defineres tem-melig vidt.

Statspoliti – nok en gang

Utrykningspoliti tok tilbake sitt gamle navn «Statspoliti» – STAPO- 1941/42, og blei den mest effektive politistyrken for tyskerne i Norge. STAPO skrelte etterhvert av alle for-maliteter – og blei karakteri-sert og brukt av tyskerne som et politisk politi. Det gjorde som tyske sikkerhetspoliti ville det skulle gjøre, og man-nen som satte det igjennom var en annen politistørrelse fra DNA-perioden, statsadvokat Riisnæs, nå som justisminister. Hovedkvarteret blei lagt til Henrik Ibsensgt. 7 i Oslo, og der lå det også da det blei sendt til himmels av Asbjørn Sunde & co («Osvaldgruppa») 21. au-gust 1942. Men det er en annen historie. Videre detaljer i den makabre historien om Statspo-liti kan du lese i Per Ole Jo-hansens bok. Den er lesverdig, spennende, og ikke minst vik-tig for å forstå norsk politi-historie.

LARS BORGERSRUD

1. Ringdals konklusjoner står i motstrid til materiale han bygger på, f.eks. Per Madsen: «Nøytrali-tet og ettergivenhet», Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie, 2/82, og A.E.Selliaas: «Stapo 1941-45. Norsk politi i tysk tje-neste», i Krig og Moral (Tham 1987).